

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.59>

ЛОВАС В.О.

**СУБ'ЄКТИ ВІДНОСИН У ПРОЦЕДУРІ ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ:
УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СУДОВА ПРАКТИКА****SUBJECTS OF RELATIONS IN THE PROCEDURE OF RECOGNIZING
THE INHERITANCE OF A DECEASED PERSON: UKRAINIAN LEGISLATION
AND JUDICIAL PRACTICE**

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи та особливостей участі суб'єктів у процедурі визнання спадщини відумерлою за законодавством України, а також у визначенні ролі органу місцевого самоврядування, нотаріуса, суду, можливих спадкоємців, кредиторів та інших заінтересованих осіб у забезпеченні законного, обґрунтованого і справедливого вирішення питання про перехід спадкового майна у власність територіальної громади. У статті розглянуто суб'єктів правовідносин, що формуються у процесі визнання спадщини відумерлою, крізь призму українського цивільного законодавства та актуальних підходів судової практики. Вихідною ідеєю дослідження є те, що відумерла спадщина не може сприйматися як майно, у якій відсутній господар (власник), чи яке автоматично переходить до територіальної громади. Йдеться про багатоступеневу, законодавчо визначену юридичну процедуру, у межах якої перетинаються приватні інтереси можливих спадкоємців, майнові інтереси кредиторів, публічний інтерес територіальної громади та контрольна функція суду. Обґрунтовано, що центральне місце у таких правовідносинах посідає територіальна громада в особі відповідного органу місцевого самоврядування, однак її участь має оцінюватися не як перевага над іншими учасниками, а як спеціальний публічно-правовий обов'язок діяти добросовісно, своєчасно та з належним підтвердженням юридичних фактів. Окремо проаналізовано роль нотаріуса, який забезпечує первинну фіксацію спадкової ситуації, а також значення суду, що перевіряє не тільки формальну відсутність спадкоємців, а й реальність вжитих заходів для їх встановлення. Увагу приділено проблемам визначення кола заінтересованих осіб, належного повідомлення учасників, співвідношення окремого провадження та спору про право. Доведено, що помилки у суб'єктному складі можуть призвести не лише до скасування судового рішення, а й до порушення права власності, права на спадкування та принципу правової визначеності. Зроблено висновок, що процедура визнання спадщини відумерлою потребує не механічного застосування норм, а комплексної оцінки поведінки кожного учасника, достатності доказів і балансу між інтересами особи, громади та держави.

Ключові слова: відумерла спадщина, суб'єктний склад, захист прав, судовий процес, цивільне судочинство, нотаріальний процес, спадщина, спадкування, окреме провадження, нотаріус, суд.

The purpose of the article is to clarify the legal nature and features of the participation of subjects in the procedure for recognizing the inheritance as deceased under the legislation of Ukraine, as well as to determine the role of the local government body, notary, court, possible heirs, creditors and other interested parties in ensuring a legal, reasonable and fair solution to the issue of the transfer of inherited property to the ownership of the territorial community. The article examines the subjects of legal relations that are formed in the process of recognizing the inheritance of a deceased person through the prism of Ukrainian civil

© ЛОВАС В.О. – здобувач (ЗВО «Університет Короля Данила»)

<https://orcid.org/0009-0009-0820-7085>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

legislation and current approaches to judicial practice. The basic idea of the study is that a deceased inheritance cannot be perceived as property that does not have an owner (owner), or that automatically passes to the territorial community. This is a multi-stage, legally defined legal procedure, within which the private interests of possible heirs, the property interests of creditors, the public interest of the territorial community and the control function of the court intersect. It is substantiated that the central place in such legal relations is occupied by the territorial community represented by the relevant local government body, however, its participation should be assessed not as an advantage over other participants, but as a special public-legal obligation to act in good faith, in a timely manner and with proper confirmation of legal facts. The role of the notary, which ensures the initial recording of the inheritance situation, as well as the importance of the court, which verifies not only the formal absence of heirs, but also the reality of the measures taken to establish them, is separately analyzed. Attention is paid to the problems of determining the circle of interested persons, proper notification of participants, the ratio of separate proceedings and a dispute about the right. It is proven that errors in the subject composition can lead not only to the cancellation of a court decision, but also to the violation of the right of ownership, the right to inheritance and the principle of legal certainty. It is concluded that the procedure for recognizing a deceased inheritance requires not a mechanical application of norms, but a comprehensive assessment of the behavior of each participant, the sufficiency of evidence and the balance between the interests of the individual, the community and the state.

Key words: *deceased inheritance, subject composition, protection of rights, judicial process, civil proceedings, notarial process, inheritance, inheritance, separate proceedings, notary, court.*

Вступ. Проблематика визнання спадщини відумерлою є особливо значущою для сучасного приватного права, оскільки в ній поєднуються питання спадкування, охорони права власності, захисту інтересів територіальної громади та судового контролю за переходом майна у комунальну власність. На перший погляд така процедура може здаватися допоміжним механізмом, який застосовується лише тоді, коли спадкоємці відсутні або не прийняли спадщину. Однак на практиці вона має значно складніший правовий зміст, адже помилка у визначенні учасників справи, неналежне з'ясування кола можливих спадкоємців чи формальний підхід до доказування можуть призвести до порушення прав осіб, які мають юридичний зв'язок зі спадковим майном. Саме тому особливо уваги потребує не лише сама підстава визнання спадщини відумерлою, а й суб'єктний склад відповідних правовідносин. У цій процедурі беруть участь не лише орган місцевого самоврядування і суд, а й нотаріус, можливі спадкоємці, кредитори спадкодавця, користувачі або фактичні володільці майна, а також інші заінтересовані особи. Від правильного визначення їхнього статусу залежить законність судового рішення, набуття майна територіальною громадою та дотримання балансу між приватним і публічним інтересом.

Спадковому процесу, як і питанням спадкування, які вирішуються на підставі матеріальних норм цивільного права, присвячено багато наукових робіт. Разом з тим, порушена проблематика в цій науковій статті, належного висвітлення в доктрині не має.

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи та особливостей участі суб'єктів у процедурі визнання спадщини відумерлою за законодавством України, а також у визначенні ролі органу місцевого самоврядування, нотаріуса, суду, можливих спадкоємців, кредиторів та інших заінтересованих осіб у забезпеченні законного, обґрунтованого і справедливого вирішення питання про перехід спадкового майна у власність територіальної громади.

Результати дослідження. Всі суспільні правовідносини, які виникають між фізичними та юридичними особами в під час реалізації та захисту їхніх прав та виконання обов'язків, мають суб'єктний склад. Суб'єкти відносин мають відповідні права та повинні виконувати взяті на себе обов'язки [1, с. 64].

Дослідження суб'єктного складу у процедурі визнання спадщини відумерлою дає підстави стверджувати, що ця категорія справ не може зводитися лише до встановлення факту відсутності спадкоємців. Її зміст є ширшим, оскільки йдеться про юридичну модель переходу майна померлої особи до територіальної громади за участю кількох груп суб'єктів: 1) органу місцевого самоврядування – територіальної громади, 2) органу державної влади - суду, 3) обов'язкового суб'єкта спадкових відносин – нотаріуса, можливих спадкоємців, 4) кредиторів спадкодавця, 5) інших зацікавлених осіб.

Стаття 1277 Цивільного кодексу України визначає суб'єктний склад суспільних відносин щодо визнання в судовому порядку спадщини відумерлою та набуття на неї права комунальної власності територіальною громадою. Так, наприклад, в цій статті йдеться про:

1) осіб, які мають право або зобов'язані подати заяву про визнання спадщини відумерлою (орган місцевого самоврядування, кредитор спадкодавця, власники або користувачі суміжних земельних ділянок),

2) суд, до якого подається заява про визнання спадщини відумерлою, та який приймає судові рішення про визнання спадщини відумерлою,

3) нотаріуса, який із Спадкового реєстру надає інформацію про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, вчиняє дії щодо охорони спадкового майна;

4) територіальну громаду, яка набуває право комунальної власності на відумерлу спадщину;

5) спадкоємців, які відсутні як за заповітом, так і за законом, чи усунені від права на спадкування, чи спадкоємців, які не прийняли чи відмовилися від прийняття спадщини.

Разом з тим, серед цих суб'єктів в доктрині можна виділити:

1) обов'язкових суб'єктів відносин визнання спадщини відумерлою (суд, орган місцевого самоврядування, нотаріус),

2) інших суб'єктів (кредитори, власники або користувачі суміжних земельних ділянок);

3) суб'єктів, від рішення яких спадщина може бути визнана відумерлою та набудеться у власність територіальної громади (спадкоємців, які не прийняли чи відмовилися від прийняття спадщини).

Разом з тим основним суб'єктом у цій процедурі є орган місцевого самоврядування, який набуває право власності на відумерлу спадщину. Однак його участь має подвійний характер. З одного боку, він виступає заявником або обов'язковим учасником справи, оскільки саме на нього законом покладено обов'язок звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою. З іншого боку, територіальна громада не є спадкоємцем у класичному розумінні, оскільки не реалізує право на прийняття спадщини, а набуває майно в силу спеціальної юридичної процедури після судового рішення [2, с. 127; 3, с. 182].

Такий підхід є обґрунтованим та важливим для розуміння юридичної природи інтересу органу місцевого самоврядування: громада не «успадкоує» майно як приватна особа, а забезпечує стабільність майнового обороту, недопущення безхазяйності спадкового майна та його подальше використання в публічних інтересах [4, с. 44; 5, с. 657].

Водночас набуття територіальною громадою права на відумерлу спадщину не завершується самим фактом ухвалення судового рішення, оскільки подальше оформлення права власності, зокрема його державна реєстрація, має самостійне юридичне значення для легалізації майнового статусу громади та включення такого майна до цивільного обороту [6, с. 113].

У науковій юридичній літературі сформувалися дві близькі позиції щодо правової природи участі територіальної громади. За одним підходом, відносини відумерлої спадщини не є спадковими за своєю суттю, за іншим – перехід відумерлої спадщини до територіальної громади розглядається широко, як багатостанний, законодавчо визначений порядок, в якому визначаються як права, так і обов'язки (наприклад, щодо кредиторів спадкодавця).

На нашу думку обидва підходи підкреслюють особливий правовий статус територіальної громади: вона не є звичайним набувачем майна, а діє як публічний суб'єкт із майновим інтересом та обов'язком діяти в межах визначеної законом процедури, наприклад, територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця (ст. 1277 Цивільного кодексу України).

Як вже зазначалося, одним із суб'єктів подачі заяви про визнання спадщини відумерлою, є кредитори спадкодавця. Принагідно зазначимо, що в 2016 році Законом № 1533-VIII від 20.09.2016 було внесено відповідні зміни в Цивільний кодекс України та закріплено норму про те, що суб'єктом подачі заяви про визнання спадщини відумерлою, може бути кредитор спадкодавця. На нашу думку, зміни до Кодексу є слушними, оскільки відповідали суспільним відносинам, які були сформовані на той час і на сьогодні продовжують удосконалюватися та діяти.

Водночас судова практика виходить із того, що кредитор має довести наявність свого правового інтересу, а сам розмір боргу не завжди є предметом доказування саме у справі про визнання спадщини відумерлою [7]. Отже, кредитор у таких справах є самостійним процесуальним ініціатором, але його інтерес залишається похідним від факту існування спадкового майна та відсутності осіб, які прийняли спадщину.

Окреме місце займають можливі спадкоємці та особи, які можуть мати юридичний зв'язок зі спадковим майном. Вони не завжди є активними учасниками справи, але саме їх неналежне встановлення або неповідомлення найчастіше створює ризик скасування судового рішення. Судова практика підкреслює: для визнання спадщини відумерлою недостатньо формально зазначити, що спадкова справа не заводилася або свідоцтво про право на спадщину не видавалося. Суд має перевірити, чи існують особи, які могли прийняти спадщину, чи були вони усунені від спадкування, чи відмовилися від спадщини, а також чи є дані про фактичне прийняття спадщини [7]. Тож судова практика уточнює норми ст. 1277 Цивільного кодексу України.

Слід також зазначити, що справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом в порядку окремого провадження, в якому відсутній спір про право, однак, як слушно доводить О.О. Кармаза, у разі виникнення спору про право – спір повинен бути розглянутим в позовному провадженні [8].

Суд у цих правовідносинах виконує не формальну, а контрольну та гарантійну функцію. Він повинен вчинити ряд процесуальних дій, визначених в Цивільному процесуальному кодексі України, зокрема, перевірити не лише факт смерті спадкодавця, відкриття спадщини, склад спадкового майна, наявність чи відсутність спадкоємців, законодавчо визначений час з часу відкриття спадщини (не менше одного року), а й законність та обґрунтованість дій заявника щодо визнання спадщини відумерлою, тощо. Такий підхід має особливе значення тоді, коли з'являється особа, яка стверджує про своє право на спадщину, проживання зі спадкодавцем, родинний зв'язок, користування майном або інший юридично значущий інтерес.

Нотаріус у процедурі визнання спадщини відумерлою не є заявником, однак його роль має доказове значення, а він, наділений низкою повноважень – надає інформацію із Спадкового реєстру інформації про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, вчиняє дії щодо охорони спадщини, які визначені Законом України «Про нотаріат». Саме через вчинення нотаріусом ряду процесуальних дій суд матиме докази у справі про визнання спадщини відумерлою. Тому нотаріальний блок доказів виконує функцію процесуального фільтра: він не замінює судову оцінку, але створює первинну інформаційну основу для висновку про наявність або відсутність спадкоємців.

Судова практика демонструє поступове уточнення статусу кожного учасника процедури.

Тож, як доводиться в юридичній літературі, доцільно вести мову про суб'єктів певного юридичного процесу (процедури), які наділені загальною та спеціальною правоздатністю і дієздатністю. Під суб'єктами пропонується розуміти учасників, які мають цивільну та процесуальну правосуб'єктність [9].

Разом з тим, при визначенні суб'єктного складу відносин визнання спадщини відумерлою слід брати до уваги те, що в Україні діє правовий режим воєнного стану, частина її території є тимчасово окупованим, відтак відбулася модифікація спадкових прав [10] та процедури судового розгляду [11].

Висновки. Аналіз законодавства та судової практики свідчить, що визнання спадщини відумерлою є не допоміжною процедурою передання майна територіальній громаді, а складним, багатостадійним, законодавчо визначеним правовим механізмом, у якому перетинаються спадкові, речові, зобов'язальні та процесуальні відносини. Його значення полягає не лише у визначенні подальшої долі майна померлої особи, щодо якого не реалізовано спадкові права, а й у забезпеченні належного балансу між приватними та публічними інтересами. З одного боку, така процедура має гарантувати охорону прав можливих спадкоємців і кредиторів спадкодавця, а з іншого – унеможливити правову невизначеність майна, яке фактично залишилося без належного правонаступника, та створити законні підстави для його переходу у власність територіальної громади.

Ключове значення у відповідних правовідносинах має правильне визначення суб'єктного складу. Саме від того, чи належно встановлено заявника, заінтересованих осіб, можливих спадкоємців, нотаріуса, орган місцевого самоврядування та інших учасників, залежить законність судового рішення. Помилки у цьому питанні можуть мати не лише процесуальні наслідки, а й призводити до порушення права власності, права на спадкування, прав кредиторів. Тому суб'єктний склад у справах про визнання спадщини відумерлою слід розглядати не формально, а функціонально – через роль кожного учасника у встановленні юридично значущих обставин і забезпеченні справедливого балансу інтересів.

Стаття 1277 Цивільного кодексу України визначає суб'єктний склад суспільних відносин визнання спадщини відумерлою, та відносить до їх числа: 1) осіб, які мають право або зобов'язані подати заяву про визнання спадщини відумерлою (орган місцевого самоврядування, кредитор спадкодавця, власники або користувачі суміжних земельних ділянок), 2) суд, до якого подається

заява про визнання спадщини відумерлою, та який приймає судові рішення про визнання спадщини відумерлою, 3) нотаріуса, який із Спадкового реєстру надає інформацію про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, вчиняє дії щодо охорони спадкового майна; 4) територіальну громаду, яка набуває право комунальної власності на відумерлу спадщину; 5) спадкоємців, які відсутні як за заповітом, так і за законом, чи усунені від права на спадкування, чи спадкоємців, які не прийняли чи відмовилися від прийняття спадщини.

Нами пропонується також виділяти в юридичній літературі: 1) обов'язкових суб'єктів відносин визнання спадщини відумерлою (суд, орган місцевого самоврядування, нотаріус), 2) інших суб'єктів (кредитори, власники або користувачі суміжних земельних ділянок), 3) суб'єктів, від рішення яких спадщина може бути визнана відумерлою та набудеться у власність територіальної громади (спадкоємців, які не прийняли чи відмовилися від прийняття спадщини).

Список використаних джерел:

1. Кармаза О.О., Каращук К.Л. Суб'єктний склад процедури медіації: до питання про особисту участь сторін спору в медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С.64-67.
2. Кухарев О. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 2 (43). С. 127-140.
3. Кройтор В.А. Особливості визнання спадщини відумерлою в доктрині цивільного права та практиці правозастосування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 5. С. 182-187.
4. Козловська Л. Судовий захист прав територіальної громади на відумерлу спадщину. *Цивілістична платформа*. 2025. № 3 (6). С. 44-62.
5. Ярошевська Т.В., Максимов О.М. Реалізація територіальною громадою права на відумерлу спадщину. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС. 2023. С. 657-658.
6. Кухарев О.Є. Про розуміння значення державної реєстрації права власності на спадщину. *Правова держава*. № 53. 2024. С. 113-123.
7. Огляд судової практики Верховного Суду щодо визнання спадщини відумерлою. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 до 2025 року. Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_VS_Spadsuna_.pdf
8. Кармаза О. О. Проблемні аспекти окремого провадження в цивільному судочинстві: оголошення особи померлою та встановлення смерті особи під час дії воєнного стану в Україні чи на тимчасово окупованій території України. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2025. Випуск 97. С.69-81.
9. Кармаза О.О., Грінченко О.О., Стрілько В.Ю. Нотаріальний процес з іноземним елементом: монографія. К., 2018. 216 с.
10. Наприклад, Кармаза О. О. Модифікація спадкових прав в умовах дії воєнного стану та євроінтеграційних процесів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №4. Ч.1. С. 136–141.
11. Наприклад, Кармаза О.О. Забезпечення права на захист цивільних прав в суді в умовах воєнного стану в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 3. С.25-30.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025